

Referenți științifici: Ștefan Borbély, Gheorghe Glodeanu

© Liliana Voș

Editura Eikon

www.edituraeikon.ro

&

Editura Școala Ardeleană

Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364-117.252; 0728.084.801

e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro,

redactie@scoalaardeleanacluj.ro

Difuzare: tel/fax 0364-117 246; 0728.084.803

e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro, esadifuzare@gmail.com

www.scoalaardeleanacluj.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VOȘ, LILIANA

**Miturile și literatura : dimensiuni arhetipale ale creației în
dramaturgia contemporană românească** / Liliana Voș ; pref. de Gheorghe
Glodeanu. - Cluj-Napoca : Editura Școala Ardeleană ; București : Eikon,
2018

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-797-340-2 ISBN 978-606-711-932-9

I. Glodeanu, Gheorghe (pref.)

821.135.1.09

Editor: Vasile George Dâncu

Coperta: Alexandra Mureșan

Tehnoredactare: Sandra Cibicenco

LILIANA VOȘ

MITURILE ȘI LITERATURA

**Dimensiuni arhetipale ale creației în
dramaturgia contemporană românească**

Prefață de
GHEORGHE GLODEANU

E I K O N

2018

Cuprins

INCURSIUNI ÎN FASCINANTA LUME A MITURILOR (Prefață de Gheorghe Glodeanu).....	7
INTRODUCERE.....	17
I. MITURILE - REPERE CONCEPTUALE	25
1. Teorii moderne ale mitului.....	25
1.1. Perspectiva sociologică și etnologică	30
1.1.1. Formele elementare ale concepțiilor religioase.....	30
1.1.2. Magia, ritul și mitul. Legile magiei.....	35
1.1.3. Sacrificiul - dimensiunea ritualică a mitului.....	43
1.2. Perspectiva fenomenologică	47
1.2.1. Antropologia culturală	47
1.2.2. Antropologia structurală.....	52
1.2.3. Mitul ca sistem semiologic.....	58
1.2.4. Mitanaliza - mitul și simbolul.....	62
1.3. Perspectiva hermeneutică - Eliade	70
1.4. Perspectiva psihanalitică - Sigmund Freud, Carl Gustav Jung	79
II. MIT - CULTURĂ - LITERATURĂ.....	83
1. Imaginar, imaginal, imaginație	83
1.1. <i>Mundus imaginalis</i> - <i>Mundus archetypalis</i>	83
1.2. Imaginația și oralitatea - premise ale creației.....	95
1.3. Lumea „Matrix” și mitologia virtualului - atmosfera contemporană.....	110
1.3.1. <i>Oedip la Delphi</i> - Vlad Zografi.....	118
2. Mit arhaic - mit literar.....	121
2.1. Prometeu și Ifigenia - literaturizarea mitului	121
2.2. Motive și structuri mitice: drumul - labirintul - inițierea.....	138

3. <i>Homo faber versus homo ludens</i>	153
3.1. <i>Homo faber versus homo ludens: mitul și artele.</i>	
Dimensiunea sacrificială a creației	153
3.1.1. Omul total – Creație, joc și simbol	153
3.1.2. Mitul creației în pictură:	
„Guernica” – Pablo Picasso	157
3.1.3. Mitologia Unului: „Sărutul” – Brâncuși	165
3.2. <i>Homo ludens: mitul și teatrul</i>	170
III. MITUL CREAȚIEI ȘI AL CREATORULUI	177
1. Miturile universale ale creației	177
2. Mitul cosmogonic – mit arhetipal	184
3. Sacrificiul – dimensiune arhetipală a creației	186
4. Cosmogonia populară românească	188
5. Mitul creației în spațiul românesc	192
6. Mitul creatorului în dramaturgia	
contemporană românească	197
6.1. Mitul creatorului – construct identitar:	
<i>Meșterul Manole</i> de Valeriu Anania	197
6.1.1. Identitatea și alteritatea. Dimensiuni mitice	
ale creatorului	197
6.1.2. <i>Manole</i> – prototip identitar	207
6.1.3. <i>Manole</i> între Umbră și Zid	210
6.1.4. <i>Manole</i> – ipostaze ale creatorului	215
6.1.5. Teatrul – creație și contiguitate a universurilor	224
7. Prezența feminină în actul creator – ipostazele <i>animei</i>	233
7.1. Prezența feminină – componentă arhetipală a jertfei	
pentru creație circumscrise legendei <i>Meșterului Manole</i>	236
7.1.1. Ipostazierile <i>animei</i> în poemul dramatic	
<i>Meșterul Manole</i> de Valeriu Anania	238
7.1.2. Prezența prin absență: Femeia-simbol în	
<i>Zidul</i> de Grid Modorcea	241
7.1.3. Anamneza unei jertfe: Ana – <i>Meșterul Manole</i>	
de Ștefan Dumitrescu	245
7.2. Prezența feminină – sacrificiul care întemeiază	252
7.2.1. <i>Iphigenia</i> de Mircea Eliade –	
„Mitul jertfei creatoare”	252

7.2.2. <i>Coloana nesfârșită</i> de Mircea Eliade –	
<i>Fata în Labirint</i>	257
7.2.3. Maria, femeia care se înalță prin sacrificiu –	
<i>Piticul din grădina de vară</i> – D. R. Popescu	262

PLEDOARIE PENTRU MIT	267
----------------------------	-----

ANEXE	269
-------------	-----

INDEX TEMATIC	271
---------------------	-----

BIBLIOGRAFIE	279
--------------------	-----

I. MITURILE - REPERE CONCEPTUALE

1. Teorii moderne ale mitului

Demersul științific al abordării mitului din perspective disciplinare multiple, se bazează pe observația că peisajul informațional actual este unul „accidentat” ce îndeamnă la a provoca reactualizarea acelor diferențe subtile ce au determinat integrarea materiei mitice unuia sau altui domeniu de studiu. Referirea este directă la ceea ce Kuhn numește „puzzles” când introduce conceptul de paradigmă, ca noțiune de ordin „practic”, adică „ceea ce transmite nu este o viziune asupra lumii, ci o *modalitate de a proceda*; nu doar o modalitate de a judeca fenomenele, de a le conferi o semnificație teoretică, ci și de a *interveni*, de a le supune unor perspective inedite, profitând de cele mai mărunte consecințe, de cel mai mic efect pe care paradigma îl implică, pentru a crea o nouă situație experimentală”¹. Observarea diacronică și sincronică a traseului miturilor, demitizările, remitizările, numeroasele „camuflări” identificate în fecundul receptacul al literaturii, revelează capacitatea autopoietică a acestora, în sensul teoriei lui

¹ Isabelle Stengers, *Inventarea științelor moderne*, Traducere de Claudiu Constantinescu, Editura Polirom, București, 2001, p. 53.

Umberto Maturana și Francisco Varela², ceea ce demonstrează faptul că mitul este viu.

Temei al devenirii, în mentalitatea tradițională, mitul continuă să rămână în contemporaneitate liantul camuflat al caracteristicilor de ordin cultural, istoric, politic, social ce angajează umanitatea în construirea discursului constitutiv al imaginii alterității. Pornind de la primele comemorări mitice prezente în *Epopeea lui Ghilgameș* la asiro-babilonieni, în *Mahabharata* la hinduși, în epopeile lui Homer, *Iliada* și *Odissea*, urmate de cele ale lui Hesiod în a sa *Teogonie*, în mitologia greacă, și până la miturile și sistemele mitice prezente în *Vechiul Testament*, a intrat în circulație o masă de povestiri fabuloase a întâmplărilor petrecute *ab origine*. Mircea Eliade, în lucrarea *Aspecte ale mitului*, afirmă că „mitul povestește o istorie sacră; el relatează un eveniment care a avut loc în timpul primordial, timpul fabulos al <începuturilor>”³, definiție omniprezentă în lucrările de specialitate ale cercetătorilor mitului. Conținutul specific al acestor povestiri emană o realitate figurată prin simbol a cărei semnificație

² *Ibidem*, p. 58; Considerăm că transferarea terminologiei („autopoieză”) utilizată de lumea științifică asupra mitologiei și literaturii este oportună având în vedere că tocmai autorii lor au inventat termenul pornind de la dilema lui Don Quijote, aceea de a alege calea de urmat: a armelor, însemnând calea acțiunii, a *praxisului*, sau calea literelor, a creației, a *poesisului*. Ideea mitului ca deplină obiectivitate apare și la Schelling, ce considera mitul autopoietic, adevărat și tautegoric.

³ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, În românește de Paul G. Dinopol, Prefață de Vasile Nicolescu, Editura Univers, București, 1978, p. 5.

traduce atât nevoile umane, cât și aspectele vieții individuale și sociale articulate prin legi care au asigurat apartenența omului la *Cosmos* și la baza cărora a stat capacitatea imaginativă și interpretativă ca forme de comunicare.

Revelația forței imaginative a omului primitiv în plăsmuirea de mituri, declanșată de Vico și Herder, în secolul al XVIII-lea, urmat de Friedrich Schlegel, care a constatat necesitatea unei noi mitologii la nivelul poeziei, a oferit deschiderea spre revoluția imaginativă a romanticilor și o nouă perspectivă asupra mitului, prin anihilarea antagonismului om-natură impus de mitul biblic al „căderii”. Imaginile originare ale miturilor revelate de poeți au deschis și drumul filosofilor ca: Schelling, Nietzsche, apoi în secolul XX, Blaga, Eliade, dar și a sociologilor, etnologilor, lingviștilor, antropologilor.

Studiile lor au arătat că mitul este purtător de valoare istorică și universală, demonstrată de acel sâmbure informațional care obligă la a pune întrebări: „Care e locul mitologiei în sistemul cunoașterii contemporane?”, „Ce valoare de adevăr are?”, „În ce mod se accede la cunoaștere prin mitologie?”; simpla enumerare a acestui tip de întrebări împinge spre o epistemologie. Scopul lucrării este acela de a evidenția că mitologia, sistem general elaborat începând de la culturile primitive, ce se constituie ca o încercare de cunoaștere absolută a Universului, oferă prin imaginile originare ale mitului, „sugestii” ontologice și gnoseologice, transferate în narațiune, ca discurs al alterității și purtând marcă identitară.

Investigarea vastei materii mitice necesită stabilirea unui traseu și a unei arii conceptuale fundamentale care să asigure coerența cercetării. Dintre numeroasele încercări de definire a mitului, o reținem ca premisă a perspectivei sociologice și etnologice, pe cea oferită de istoricul Pierre Grimal (1912-1996), care consideră, „în sens restrâns”, mitul „o întâmplare referitoare la o stare de lucruri dintr-o lume anterioară ordinii actuale și destinată, nu să explice o particularitate locală sau limitată (acesta este rolul «legendei etiologice» simple), ci o lege organică a naturii lucrurilor”⁴. Paradoxal, pentru a înțelege realitatea contemporană, este necesară o întoarcere la începuturile istoriei, așa cum afirmă Mircea Eliade, acolo unde gândirea magică și religioasă au asigurat transmiterea prin rit a pattern-urilor conținute de mit.

Glisarea spre zona începuturilor umanității aduce în discuție termenii de rit, mit, magie, sacru, profan, ca repere ale oralității sub semnul căreia se înscrie mitologia. Relația între cuvânt și referință, relație polisemantică, evidențiată în cadrul ritualului, constituie punctul de pornire al comunicării atât în planul orizontal, al vizibilului, al lumii cunoscute, cât și în planul vertical, al invizibilului. Praxisul cultural demonstrează că acest tip de gândire simbolică este specifică nu numai omului arhaic, ci și omului contemporan, astfel că arheologia simbolului poate

oferi informațiile care să răspundă nevoii specific umane de cunoaștere de Sine, dar și de integrare la *Marele Tot*.

În studiile sale, Martine Segalen (n.1940), etnolog și sociolog, specialistă în problemele familiei și probleme culturale, evidențiază rolul oralității, creuzet al trecutului, prezentului și viitorului, ca purtătoare a „ceea ce izvorăște din concepțiile despre lume, despre persoană, despre corp; în ea s-au născut problemele adevărului și ale lumilor posibile (construirea irealului, lumea onirică, ficțiunile etc.)”⁵. În acest context trebuie subliniat faptul că deși Segalen se referă la contemporaneitate, aduce în atenție importanța tradiției orale pentru studierea microritualurilor ca premisă a limbajului „sofisticat” ce poate institui o marcă identitară. Acest studiu intră în aria de interes a lucrării de față întrucât, după cum se va vedea pe parcurs, ritualitatea, manifestată inițial ca gest, deci limbaj non-verbal, aparținând sistemului arhaic rit-mit-magie, trece de la forma orală la cea scrisă, conservând modelele mitice a căror prezență, printr-o decopertare a tuturor camuflărilor, mitizări, demitizări și remitizări, poate fi decelată în literatura contemporană. Funcția modelatoare și ordonatoare a mitului se transmite prin ritual, liantul care instituie ordinea la nivelul grupului social, prin reactualizarea periodică a tradițiilor ancestrale și a normelor.

⁴ Pierre Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Prefață de Charles Picard, Traducere din limba franceză de Mihai Popescu, Editura Saeculum I.O., București, 2003., p. 10.

⁵ Martine Segalen (sub direcția), *Etnologie - concepte și arii culturale*, traducere de Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 167.

1.1. Perspectiva sociologică și etnologică

1.1.1. Formele elementare ale concepțiilor religioase

Pentru lumea arhaică, explicarea misterului era posibilă doar prin intermediul gândirii magice și religioase, religia fiind indispensabilă coeziunii sociale, așa cum arată fondatorul școlii franceze de sociologie, Émile Durkheim (1858-1917), care observând istoria popoarelor constată durabilitatea religiei și sursa de energie pe care o reprezintă în cadrul grupurilor sociale. În lucrarea *Regulile metodei sociologice*, tradusă și în limba română, autorul afirmă că „Miturile, legendele populare, concepțiile religioase de orice natură, credințele morale, exprimă o altă realitate decât cea individuală; dar e posibil ca maniera în care ele se atrag sau se resping, se agregă sau se dezagregă, să fie independentă de conținutul lor și să țină doar de calitatea lor generală de reprezentări”⁶. Capacitatea de reprezentare stă în forța imaginativă, prin urmare, la nivelul miturilor, putem vorbi de un imaginar colectiv. În susținerea acestei afirmații stau studiile fraților Grimm, care au realizat o comparare a mitologiilor indo-europene, identificând personaje mitice care deși aveau nume diferite, îndeplineau aceleași funcții, ceea ce a condus la concluzia că acest fapt nu poate fi explicat decât printr-o origine comună a acestor concepții.

⁶ Émile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Traducere din limba franceză de Dan Lungu, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 25.

Mai mult, descoperirea textelor vedice, a dat posibilitatea studierii unei literaturi la fel de vechi sau chiar mai veche decât cea lăsată de Homer, astfel că similitudinile descoperite în arii diferite, au deschis drumul spre noi studii asupra începuturilor religiilor, precum și studiilor filologice și lingvistice. Important este faptul că vedele au structura și funcțiile identice riturilor indo-europene, astfel prima din cele patru vede, *Rig-Veda*, conține imnuri, „mandale” dedicate zeităților și prezintă similitudini lingvistice și culturale cu *Avesta*, culegerea de texte mitologice și religioase persane a lui Zarathustra, din perioada proto-indo-iraniană. A doua vedă, *Yajur-Veda*, „Veda formulelor sacrificiale”, conține mantre în proză și versuri din *Rig-Veda*, având o funcție specifică în cadrul unui ritual de sacrificiu, *Sama-Veda* sau „Veda scandărilor” sau „Cunoașterea prin melodii”, are funcție liturgică, cu un scop practic, iar *Atharva-Veda*, cea de-a patra vedă, mai puțin legată de sacrificii, are la rândul ei trei părți. Conținutul primei părți constă în vrăji și incantații care asigură protecție în fața demonilor și dezastrelor, vrăji pentru vindecarea bolilor și altele pentru o viață lungă⁷. În acest context este imposibil să nu observăm similitudinea cu practicile magice din spațiul carpato-dunărean, referindu-ne aici la Căluș, ritual păstrat și azi. Cu toate că pentru observatorul din afara comunității performarea Călușului apare desacralizată, păstrându-se doar forma spectaculară a sa, probabil că pentru membri comunității în care se practică poate avea păstrată, sub incidența tabuului, una

⁷ <https://ro.wikipedia.org/wiki/Vede> (accesat în 07.09.2015).

din funcțiile sale magice; să nu uităm că nu au dispărut credințele în eficiența unor rituri, nici în mediul rural nici în cel urban, și mai ales, nici la nivel personal. Celebra mantră „OM”, identificată cu realitatea absolută, ce apare în partea a doua a *Atharva-Vedei*, alături de imnuri filozofice, este utilizată și azi, nu doar în mediile esoterice, ci și în meditații zilnice practicate individual. A treia parte a celei de-a patra vede, conține mantră utilizate în ritualuri nuptiale și funerare; o nouă paranteză, fără a efectua aici o extindere a cercetării, doar ca posibilă formulă de abordare a unei noi cercetări, se poate aminti că în spațiul românesc, riturile nuptiale și cele funerare, continuă să fie performate, tradiția orală conservând texte de o vechime greu de estimat.

Ideea de a ajunge, printr-o metodă comparativă, la o formă primitivă de religie din care să fi derivat celelalte, a cuprins repede lumea științifică, astfel că Max Müller, încă din 1856 publică un articol cu titlul *Essai de mythologie compare*, iar Adalbert Kuhn publică în 1859, cartea *Originea focului și băuturii divine*, mai mult, pătrunde în același curent și zona psihologiei, prin Wilhelm Wundt (1832-1920), părintele psihologiei experimentale, creatorul *Völkerpsychologie*, care, interesat fiind de natura umană a limbajului, ajunge la concluzia că metodele experimentale nu sunt potrivite pentru studiul limbilor, miturilor și obiceiurilor (datinilor). Argumentarea sa vine din faptul că acestea au apărut înainte de a fi investigate, ca urmare, pentru studiul acestora ar fi mai potrivite metodele istorice și comparative.

În căutarea acelei religii primitive care a derivat formele ulterioare, Durkheim, definind esența religiosului prin sacru, demonstrează, în lucrarea *Forme elementare ale vieții religioase*, realitatea religiei în sensul că aceasta reprezintă doar ceea ce există în natură: sacru și profan, transcendent și cotidian; „sacru și profanul, au fost întotdeauna și peste tot, concepute de spiritul uman ca niște genuri separate, ca două lumi care nu au nimic în comun. Energiile care apar într-una nu se regăsesc în cealaltă; ele sunt de altă natură”⁸. Trecerea unei ființe dintr-o lume în alta se poate realiza doar printr-o metamorfoză, în timpul riturilor de inițiere, când are loc „o transformare *totius substantie*”, adică are loc o moarte simbolică și o renaștere sub o nouă formă. Această constatare o întâlnim și la Arnold van Gennep (1873-1957) în lucrarea care avea să influențeze cercetările etnologice din lumea întreagă, *Les Rites de Passage*, apărută în 1909. Observăm că ritualul se instituie ca „spațiu-timp” de comunicare în plan orizontal între membrii ritului, iar în plan vertical, cu sacru; omul percepe că aparține unei ordini cosmice „un <<mare lanț al ființei>> în care oamenii ocupau un loc specific laolaltă cu îngerii, corpurile cerești și semenii lor, ființele umane”⁹. Rolul acestei ordini, în aceeași măsură

⁸ Émile Durkheim, *Forme elementare ale vieții religioase. Sociologia religioasă și teoria cunoașterii*, Traducere de Elisabeta Maria David, Editura Antet XX Press, Filipeștii de Târg, Prahova, 2005, p. 31.

⁹ Charles Taylor, *Etica autenticității*, Traducere de Alex Moldovan, Postfață de Radu Necolau, Editura Idea Design&Print, Cluj, 2006, p. 10.

în care îngrădea, era de a da sens lumii precum și întregii activități din viața socială.

Detașându-se de evoluționismul istoric, Durkheim consideră că evoluția nu urmărește un traseu temporal, ci unul de la simplu la complex, ceea ce duce la o concluzie logică, anume că toate dezvoltările sunt conținute în origine, constatare care va sta la baza interpretării avatarurilor mitului în sfera literaturii. În plus, cercetătorul aduce un argument care nu permite considerarea miturilor drept povești, în sensul de fabulație: „Toate miturile, chiar și cele pe care le credem cele mai lipsite de logică, au fost obiectul credinței. Omul a crezut în ele, la fel de mult ca în propriile senzații; și-a reglat comportamentul după ele. Este, așadar, imposibil, în ciuda aparențelor, să fie lipsite de un fundament obiectiv.”¹⁰ La nivelul miturilor, similar gândirii religioase, se poate afirma parafrazându-l, că deși nu mai pot fi identificate, ca urmare a progresului istoric, acele cauze care le-au creat, ele pot fi evidențiate prin studierea multiplelor interpretări care le deformează. Studiul formelor elementare ale vieții religioase, credințe și rituri, i-a permis lui Durkheim surprinderea fenomenului religios în ansamblul său și să concluzioneze că totemismul este cea mai primitivă formă a acestuia, iar sistemul ritual al totemismului conține elementele esențiale ale celei mai înalte forme de religie: sacrificiul, concept central al miturilor, începând chiar de la miturile de origine; Cosmogonia a fost posibilă doar prin intermediul unui act sacrificial.

¹⁰ Émile Durkheim, *op. cit.*, p. 61.

În același context al sacrificiului ca nucleu mitic, căruia i se adaugă structura tripartită a ideologiei indoeuropenilor, decelată în studiile sale de mitologie comparată, Georges Dumézil (1898-1986)¹¹, remarcă faptul că mitul reprezintă o „redare dramatică” a acestei ideologii și, implicit, a ideologiei fundamentale a societăților omenesti. Relevanța acestor studii este dată de evidențierea unei constanțe a mitului în existența umană și a concluziei, la care au ajuns în mod independent și alți cercetători, că faptul religios este generator de cultură.

1.1.2. Magia, ritul și mitul. Legile magiei

Magia se înrudește cu religia, după cum afirmă Marcel Mauss (1872-1950) și Henri Hubert (1872-1927), în *Teoria generală a magiei*, dar în timp ce magia tinde spre concret, religia tinde spre abstract, subliniind ceea ce ne interesează în abordarea miturilor ca reflectare în literatură, că „[...] la originea magiei se află forma primară a reprezentărilor colective, devenind între timp fundamentul intelectului individual”¹². Aceeași idee a unei puteri care acționează la nivelul colectivităților, pătrunsă în conștiință prin intermediul mitului și devenită manifestă prin rit, pe care am întâlnit-o la Durkheim, o întâlnim și la cei doi teoreticieni ai magiei,

¹¹ http://www.encyclopédie-enlignee.com/g/ge/georges_dumezil.html (accesat la 07.09.2015).

¹² Marcel Mauss, Henri Hubert, *Teoria generală a magiei*, Traducere de Ingrid Ilinca și Silviu Lupescu, Prefață de Nicu Gavriluță, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 181.